

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingol University
The Journal of Bingol Studies

Arkeoloji Özel Sayısı

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 2
BAHAR 2018

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
Vedat SEZER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Müslüm AYYILDIZ

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager

M. Emin YETİŞİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Abdullah BAYRAM (Nişantaşı Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin Hüsnü GÜNDÜZ (İstanbul Yeni Yüzyıl Ünv.),
Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA (İstanbul Sabahattin Zaim Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah DUMAN (Van Yüzüncü Yıl Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim BEKİ (İstanbul Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK (Muş Alparslan Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Adil BOR (DİB Haseki Eğitim Merkezi).

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. Abdullah ÇELİK (Harran Ünv.), Prof.Dr. Abdullah DİKEN (Konya Necmettin Erbakan Ünv.),
Prof.Dr. Ahmet GÜRBÜZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Eşref TAŞ (Siirt Ünv.),
Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Ünv.), Prof.Dr. H. İbrahim BULUT (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Hikmet TAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.),
Prof.Dr. Muhsin HALİS (Sakarya Ünv.), Prof.Dr. Nazım HASIRCI (Dicle Ünv.), Prof.Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Ünv.),
Prof.Dr. Ramazan SOLMAZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Ünv.),
Prof.Dr. Yılmaz BİNGÖL (Yıldırım Beyazıt Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.),
Prof.Dr. Nusrettin BOLELLİ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Abdullah TAŞKESEN (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulhakim KOÇİN (TBMM),
Doç.Dr. Abdulnasır SÜT (Bingöl Ünv.), Doç.Dr. Enver ARPA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.),
Doç.Dr. Metin YİĞİT (Dicle Ünv.), Doç.Dr. Mustafa AGÂH (Bingöl Ünv.),
Doç. Dr. Vehbi TÜREL (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.),
Dr. Öğr. Üyesi Sezayi KÜÇÜK (Sakarya Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Ünv.), Abdullah DEMİR (Bingöl Ünv.).

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bingöl Araştırmaları Dergisi, SOBİAD, Google Scholar, İdealonline ve İSAM veri tabanları tarafından taranmaktadır. Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin ilmi katkısı ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

ISSN: 1309-369X

Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi

Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Basım: Bahar 2018

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

Sayı Hakemleri / Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan ARINÇ Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan KONYAR İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Atilla BATMAZ Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Haluk SAĞLAMTİMUR Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sırrı TİRYAKI Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TAKDİM/ Yücel BARAKAZI	5
EDİTÖRDEN/ Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ	7
 Vedat AVCİ-Fatma ESEN-Kemal KIRANŞAN	
BİNGÖL İLİ'NİN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ.....	9
 Mehmet İŞIKLI	
KURA-ARAS KÜLTÜREL KOMPLEKSİNİN GÜNEY YAYLIMINDA BİNGÖL YÖRESİNİN KONUMU	41
 Mehmet KARAOSMANOĞLU	
SUÇATI URARTU KEMERİ İLE BİNGÖL'ÜN URARTU TARİHİNDEKİ YERİ	51
 Rabia AKARSU	
BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN PREHİSTORYASI	57
 Kenan İŞIK	
URARTULAR DÖNEMİNDE BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI HAKKINDA YENİ LOKALİZASYON ÖNERİLERİ.....	69
 Gülşah ALTUNKAYNAK	
DOĞU ANADOLU ARKEOLOJİSİNİN ANA HATLARI İÇERİSİNDE BİNGÖL YÖRESİNİN ÖNEMİ.....	83
 Ayşegül AKIN ARAS	
BİNGÖL İLİ OBSİDİYEN KAYNAKLARININ YAKIN DOĞU TİCARETİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	101
 Oğuz ARAS	
URARTU MADENCİLİĞİ VE BİNGÖL.....	119
 Emsal KOÇERDİN ÖZTÜRK	
PASTORALİZM VE DOĞU ANADOLU.....	125

Buket BEŞİKÇİ-Muhammet AKDOĞAN

ASUR VE URARTU ARASINDAKİ TAMPON DEVLETLER VE BİNGÖL 137

Vedat SEZER-Hazal OCAK

ARKEOLOJİK VERİLERİN IŞIĞINDA

DOĞU ANADOLU HAYVANCILIĞINA KISA BİR BAKIŞ 147

TAKDİM

Muhterem Okurlar,

İslam medeniyeti şehirle özdeşleştiği için şehrin imar ve planlaması büyük bir önem arz eder. İmar ve planlama, maddî kültürün en önemli ayaklarıdır. Bu kültürün İslam medeniyetinin şehir perspektifi doğrultusunda şekillenmesi önemlidir. Belediyecilik hizmeti yapılırken yalnızca maddî kültürün ihdası noktasında çaba sarf edilmemeli, şehrin manevi kültürü hakkında da araştırmalar yapılmalı, ilgili çalışmalar projelerle desteklenmelidir. Bingöl tarihiyle alakalı yapılmış çalışmalar sınırlı düzeydedir. Dolayısıyla başta akademik camia olmak üzere Bingöl'e gönül vermiş her araştırmacının sahaya inmek suretiyle Bingöl'le alakalı çalışmalar yapması zorunluluk arz eder. Bingöl Belediyesi olarak gerek şehrin imar ve inşası gerekse manevi kültürünün araştırılması hususunda özel bir çaba sarf ettik. Bingöl Araştırmaları Dergisi'ne sağladığımız destek bu hassasiyetin önemli göstergesidir.

"Arkeoloji" özel sayısıyla yayınlanan *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin bu yeni sayısının bende yarattığı heyecanı sizlerle paylaşmanın sevincini yaşıyorum. Zira bu sayıda yer alan makaleler, Bingöl'ümüzün en eski dönemlerine yani Eski Çağ tarihine ışık tutacak, şehrimizin söz konusu dönemine dair tarihsel sürecini ilim âleminin ilgisine sunan birbirinden kıymetli çalışmalar ihtiva etmektedir. Bu yazılar, bize şehrimizin ne kadar eski bir geçmişe ve ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Şehrimiz açısından büyük fayda ihtiva eden bu tür çalışmaların bir parçası olmak bizi ayrıca mutlu etmektedir. Bize bu imkânı sundukları için *Bingöl Araştırmaları Dergisi*'nin hamisi ve Onursal Editörü Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK Bey'e ve dergi editörleri ile değerli yazılarıyla dergimize katkı sunan saygıdeğer ilim adamlarına teşekkür ediyorum.

Yücel BARAKAZİ
Bingöl Belediye Başkanı

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

Son yıllarda Bingöl ilini merkeze alan çalışmaların sayısında bariz bir şekilde artış olduğu görülmektedir. Bu çerçevede söz konusu araştırmaları desteklemek, akademik camianın dikkatini Bingöl hakkında yapılacak çalışmalara çekmek bir vefa borcu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ekibi olarak bu ilgi ve çalışmaların artması için çok özel konularda çeşitli panel, konferans ve sempozyumlar düzenlemek suretiyle uzun zaman dilimine yayılacak olan bu çalışmaların devam etmesini hedeflemekteyiz. Bu bağlamda 2017 yılının sonlarında Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün kıymetli öğretim üyeleri Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Mehmet KARAOSMANOĞLU, Arş. Gör. Oğuz ARAS, Arş. Gör. Ayşegül Akın ARAS ve Dr. Gülşah ALTUNKAYNAK'ın destek ve ilmi katkılarıyla "Doğu Anadolu Arkeolojisi ve Bingöl" adlı bir panel düzenlenmiş olup, ilgili panelde sunulan bildiriler genişletilerek ve yeni bir takım çalışmaların da eklenmesi suretiyle Bingöl'ün İlk Çağ ve arkeolojisi ile ilgili muteber bir çalışma ortaya çıkmış oldu. Bu sayımızda panel ile vasıl olunan bulgular ve fikirler yayınlanmak suretiyle akademik camianın ve toplumun istifadesine sunulmaktadır.

Başta Üniversite Rektörümüz Sayın Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK ve derginin maddi-manevi sorumluluğunu üstlenen Belediye başkanımız Yücel BARAKAZI olmak üzere, bu çalışmanın her aşamasında büyük bir gayret ve ilgi ile yer alan Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI ve ekibine, hakem heyetine, danışma kurulu üyelerine ve adlarını burada zikredemediğimiz kıymetli dostlara en içten dileklerle teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

URARTULAR DÖNEMİNDE BİNGÖL VE ÇEVRESİNİN TARİHİ COĞRAFYA- SI HAKKINDA YENİ LOKALİZASYON ÖNERİLERİ

Kenan IŞIK*

Özet

Bingöl yöresi Urartuların batı sefer güzergâhı üzerinde yer almaktadır. Buna karşın yöredeki Urartu Dönemi ile ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Urartu Krallığı'nın batı yayılımında Kayalidere, Mazgirt, Palu ve Bağın gibi önemli merkezler bilinmesine rağmen, özellikle Bingöl ve çevresinde, yeterli arkeolojik kazı ve yüzey araştırmalarının yapılmamış olması önemli bir eksikliktir. Buna rağmen M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren birçok noktada karşı karşıya gelen Assur ve Urartu Krallığı'na ait yazılı veriler ışığında bölgenin tarihi coğrafyası hakkında birtakım fikirler öne sürmek mümkündür. Bölgenin mevcut arkeolojik dokusu, Urartu Krallığı'nın Bingöl ve çevresindeki egemenliğinden itibaren kronolojik olarak bu yazıtlar ışığında değerlendirilmiştir. Burada özellikle Assur Yazıtlarında Bingöl yöresinin de içinde bulunduğu Nairi Ülkelerine yapılan askerî seferlerde adları geçen Alzu/Enzi/Enzite, Şuḫme/Şuḫni ve Alaue gibi yer adlarının Urartu metinlerinde geçen Alzi, Şaşnu ve Alaue şeklindeki yer adlarına karşılık gelmesi ve olası lokalizasyon önerileri tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bingöl, Urartu, Alzi Ülkesi, Şaşnu Ülkesi, Alaue Kenti.

DURING THE URARTIAN PERIOD BINGOL AND PROPOSALS FOR LOCATING SOME PLACES

Abstract

The area of Bingol is located on the itinerary of Urartu's western campaigns. Nevertheless, our knowledge of the Urartian Period in this area is limited. Although, it is well established that Kayalidere, Mazgirt, Palu and Bağın, located in today's Bingöl province in Turkey, were important socio-economic and political urban centres in the western expansion of the Urartian Kingdom, up till now neither adequate archaeological excavations nor the surface explorations have been examined. Despite these limitations, a few thoughts in considering historical geography of this region can be projected through the existing written records of the Assyrian and Urartian Kingdoms those had encountered a few times for political power in the 9th century BCE. In light of these obtainable inscriptions, this article chronologically examines the archaeological texture of Urartian Kingdom in the province of Bingöl. By focusing on a few place names, specifically Alzu / Enzi / Enzite, Şuḫme / Şuḫni and Alaue which were recorded in the Assyrian inscriptions during the military campaign in the Nairi area comprised Bingöl province, the article suggests that these place names correspond to Alzi, Şaşnu and Alaus documented by the Urartian Kingdom as well.

Key Words: Bingol, Urartu, The Land of Alzi, The Land of Şaşnu, The city of Alaue.

* Dr. Kenan Işık, Van Arkeoloji Müzesi, ke_nan123@hotmail.com

Urartu Krallığı'nın resmi kurucusu olarak kabul edilen I. Sarduri Dönemi'ndeki (M.Ö. 840-830) politik olaylarla ilgili çok az bilginiz mevcuttur. Van Kalesi'ndeki Madır Burcu'nda yer alan kendisine ait birbirinin dublikatı hâlindeki yazıtlarda, Sarduri kendisini Nairi Ülkesi'nin kralı olarak tanıtır. Aslında hem coğrafik hem de politik bir kavram olan Nairi ifadesi ilk olarak Orta Assur Dönemi yazılı kaynaklarında Orta Assur kralı I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1233-1197) Dönemi'ne ait sefer anlatımlarında geçmektedir.¹ Assur Kralları uzun bir süre kullandıkları Nairi kavramı ile Doğu Anadolu yüksek yaylasında kabileler hâlinde yaşayan Hurri kökenli toplulukların olduğu coğrafyayı tanımlıyorlardı. Nairi, ayrıca Assur'un kendisine karşı sık sık ittifak yapan bu toplulukların oluşturduğu politik birlikteliğin de adıydı.²

Assur yazılı verilerinin varlığına rağmen, Urartu Krallığı'nın kuruluş aşaması olan I. Sarduri Dönemi'nde Bingöl'ün bir Nairi toprağı olarak Urartu denetiminde olup olmadığını kesin olarak bilmemekteyiz. Bununla birlikte Yeni-Assur Dönemi yazıtlarında geçen bazı ifadeler, Bingöl yöresinin, Urartu Krallığı'nın Van Kalesi'ndeki ilanından önceki kralı, Arame zamanında (M.Ö.858,844) Urartu egemenliğinde olduğuna işaret eder. Nitekim Yeni-Assur Kralı III. Salmanassar'a (M.Ö.858-824) ait bir sefer kroniğinde, kral hükümdarlığının 15. senesinde (M.Ö.844) Dicle'nin kaynağında kendi kabartmasını yaptırdıktan sonra Tunibuni Geçidi üzerinden Urartu Kralı Arame'nin kentlerini Fırat Nehri kaynağına, Daiëni Ülkesi'ne kadar ele geçirdiğini bildirir.³ III. Salmanassar'ın yazıtta ifade ettiği kabartması Diyarbakır'ın Lice ilçesindeki Birkleyn Mağaraları mevkiinde bulunmaktadır. Tunibuni Dağı geçidi ise büyük bir ihtimalle Diyarbakır, Lice ilçesi ile Bingöl'ün Genç ilçeleri arasında yer alır. Yazıtta; Fırat Nehri ile bu nehrin en büyük kollarından biri olan Murat Nehri'nden de söz edilmektedir. Son olarak yazıtta geçen Daiëni Ülkesi, Urartu yazıtlarında da adı geçen ve daha çok Erzurum-Horasan hattına lokalize edilen, Diauehi ülkesidir.⁴ Konuyla ilgili ikinci bir Assur kaynağı yine III. Salmanassar'a aittir. Salmanassar; saltanatının 27. yılında

1 Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BC (to 1115 BC)*; *Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods I, (RIMA I)*, University of Toronto Press, Toronto, 1987, no. A.0.78.6, .st. 17-19, s. 247.

2 Nairi Kabileler Konfederasyonu tanımlaması için bkz. Boris B. Piotrovsky, *Vanskoye tsarstvo (Urartu)*, Moscow, 1959, s.42. Ayrıca bkz. Mirjo Salvini, "Urartu Tarihine Genel Bir Bakış/An Overview of Urartian History", *Urartu Doğu'da Değişim/Transformation in the East*, Haz. K. Köroğlu-E. Konyar, İstanbul, 2011, s. 74.

3 Albert Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745BC)*; *Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods III*, University of Toronto Press, (RIMA III), Toronto-Buffalo-London, 1996, no. A.0.102.6, st. 34-45, s.39.

4 İgor M. Diakonoff -Mirali S. Kashkai, *Geographical Names according to Urartian Texts, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes*. Band 9, Wiesbaden, 1981, s. 26.

(M.Ö. 832) ordu komutanı Daiiān-Aššur'u Urartu üzerine sefere gönderir. Kroniklere göre Assur ordusu Bit-Zamani (Diyarbakır ve çevresi) üzerinden Ammaš kenti geçidini aşarak Arşania Nehri'ne (Murat Nehri) ulaşır ve nehri geçer. Bunu duyan Urartulu Sêduru (I. Sarduri) Assur ordusuna karşı harekete geçer. Kroniğe göre cesetlerle dolan ovada (muhtemelen Muş Ovası) Assur Urartu'ya karşı kesin bir zafer kazanır.⁵ Bu sefer yazıtı ışığında; Assur ordusunun Urartu üzerine yine Lice-Genç hattından ilerlediği ve Murat Nehri'ne ulaştığı ifade edilebilir. III. Salmanassar'ın yukarıda sözü edilen her iki seferinde de görüleceği üzere Bingöl yöresi Urartu Krallığı'nın erken safhalarından itibaren Urartu etkisinde hatta denetiminde olan bir yerdi denilebilir.

I. Sarduri'den sonra, İşpuini (M.Ö. 830-820) Dönemi'nde krallığın klasik sefer hattı olan Muş-Bingöl-Elâziğ güzergâhına doğru herhangi bir askerî icraatın yapıldığına dair elimizde şimdilik bir veri mevcut değildir. İşpuini'den sonra Urartu tahtına çıkan Minua (M.Ö. 810-785/80) Dönemi'nde ise krallığın batısına askerî seferlerin düzenlendiğini sayısı önceki dönemlere göre artan yazıtlardan anlıyoruz. Bu yazıtlardan ilki Patnos/Aznarurtepe Kalesi tapınağı yazıtıdır (**Resim 1**). Bu yazıtta göre, Minua tahta çıktığı yıl ülkenin batısında bulunan Alzi ve Šašnu Ülkeleri üzerine sefer düzenlemiştir. Minua, Alzi Ülkesi'nin kendisine karşı isyanını bahane göstermektedir.⁶ Alzi Ülkesi muhtemelen, Urartu tahtındaki değişimi kendisi için fırsata çevirmeye çalışmış olmalıdır. Urartu Krallığı'nın siyasi ve askerî durumuna göre hareket ettiği anlaşılan Alzi Ülkesi'nin konumu lokalizasyon çalışmalarında da önemli bir tartışma konusudur.

Alzi Ülkesi

Alzi Ülkesi'nin, ilk olarak Hitit İmparatorluk Çağı metinlerinde karşımıza çıkan ve Yukarı Fırat Bölgesi'nde olduğu öne sürülen Alše Ülkesi olduğu bildirilmiştir.⁷ Orta ve Yeni Assur yazılı kaynaklarında da bahsi geçen Alzi Ülkesi adına Alzu, Enzi ve Enzite şeklinde rastlanılır. Orta Assur Kralı I. Tukulti-Ninurta'nın yazıtlarında Alzi Ülkesi, Assur kralının Nairi Ülkeleri üzerine yapmış olduğu seferde ele geçirdiği yerler arasındadır.⁸ Bu sefer yazıtındaki Alzi Kralı Ehli-Tešub ismi bu ülkenin Hurri kökenli bir topluluktan oluştuğunu göstermektedir. I. Tukulti-Ninurta'dan sonra Assur Kralları I. Tiglatpileser (M.Ö.1114–1076), II. Adad-nārārī (M.Ö.911-891), III. Salmanassar (M.Ö.859-

5 RIMA III: no. A.0.102.14, st:141-146, s.69.

6 Kemal Balkan, "Patnos Yakınında Anzavurtepede Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri", *Anatolia V*, Ankara, 1960, s. 150 vd.

7 G. Del Monte, J. Tischler, "Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte", *Repertoire Geographique Des Textes Cuneiformes VI*, Wiesbaden, 1978, s. 6.

8 RIMA I: no. A.0.78.6, .st: 17-19, s. 247.

824) ve son olarak II. Sargon (M.Ö.721-705) Dönemlerine ait yazılı belgelerde de Alzi Ülkesi adına rastlanır. Bunlar içinde özellikle III. Salmanassar'a ait bir metinde, Kral Alzi ülkesinde Arşania Nehri'ni (Murat Nehri) aşırp Şuħme Ülkesi'ne, oradan da Daiēnu Ülkesi (Diauehi Ülkesi) ve Urartu kenti Arşaşkun kentine ulaştığını bildirir.⁹ Bir diğer anlatımda da aynı kral Alzi Ülkesi geçidini aştığını aktarmıştır.¹⁰ Burada hedeflerden biri olan ve Erzurum ve çevresine lokalize edilen Daiēnu Ülkesi önemlidir. Nitekim, Burney; Daiēni/Diauehi Ülkesi sınırlarının Erzurum yöresinden güneyde Muş Ovası'na kadar uzandığı ile ilgili görüşünü Assur kralı I. Tiglatpileser'e ait Bulanık/Yoncalı Yazıtı'na dayandırmıştır.¹¹ Yazıtta kral kendisini Tumme Ülkesi'nden Daiēnu Ülkesi'ne kadar tüm Nairi Ülkelerinin fatihi ilan eder.¹² Buna göre söz konusu sefer güzergahı Bingöl-Muş hattını izlemiş olmalıdır.

Alzi Ülkesi; yapılan lokalizasyon çalışmalarında Ergani-Maden hattı¹³ ve Dicle Nehri'nin yukarı kesimi ile Murat Nehri arasına¹⁴ lokalize edilmiştir. Köroğlu tarafından ise genel olarak Elâziğ yöresine¹⁵ konumlandırılmıştır. Son olarak Sevin ise Bahçecik Urartu Yazıtı'na dayanarak batıda Malatya-Ardıyaman'dan Diyarbakır'ın kuzeyine doğru uzanan Palu merkezli bir eyalet merkezi olduğu görüşünü öne sürmüştür.¹⁶ Her ne kadar Alzi Ülkesi'nin merkezinin Palu olduğu ile ilgili net bilgiye sahip olmasak da söz konusu ülkenin Assur Kralı I. Tukulti-Ninurta kroniğinin verdiği bilgilere göre 4 güçlü krali başkenti, 180 civarında surlarla çevrili yerleşimi vardı.¹⁷ Bu veriler büyük ve güçlü bir ülkeye işaret etmektedir. Bu ülkenin kesin sınırları tam olarak bilinmemekle birlikte Murat Nehri'nin Fırat'a karıştığı yerden doğuda Bin-

9 RIMA III: no. A.0.102.2, st. ii45-47a, s.20.

10 RIMA III: no. A.0.102.6, st: 35, s. 35.

11 Charles Burney. "A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere", *Anatolian Studies* 16, Ankara, 1966, s. 58 vd.

12 Albert Kirk Grayson. *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC); Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods II, (RIMA II)*, Toronto-Buffalo-London, 1991, no. A.O. 87.16, st. 1-7, s. 62.

13 Karlheinz Kessler, "Şubria, Urartu and Aşşur: Topographical questions around the Tigris sources", *Neo-Assyrian Geography*, (Ed.)M. Liverani, Roma, 1995, s. 65; Ayrıca bkz. Mirjo Salvini, "Some historic-geographical problems concerning Assyria and Urartu", *Neo-Assyrian Geography*, (Ed.) M. Liverani, Roma, 1995, s. 48.

14 Michael C. Astour, "The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 BC)", *Assur: Monographic journals of the Near East*, Vol. 2, Malibu, 1979, 1979, s. 2; Ayrıca bkz. Diakonoff-Kashkai, *Geographical Names according to Urartian Texts*, s. 7.

15 Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elâziğ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul, 1996, s.55 vd.

16 Veli Sevin, "Elâziğ. /Bahçecik Urartu Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi Üzerine Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/2, 2005, 383.

17 RIMA I: no. A.0.78.1 Col.iv, .st: 1-17, s. 236.

göl'ün batısına kadar uzandığını yukarıda verilen bilgilerden söyleyebiliriz. Özellikle Assur kralı III. Salmanassar'a ait sefer anlatımlarında Alzi Ülkesi'ne ait içinde Murat Nehri'nin de aktığı bir geçidin varlığından haberdar olmaktadır. Bu geçit Urartu krallarının da Elâzığ-Malatya yörelerine ulaşmak için kullandıkları Murat Nehri Vadisi'dir (Harita). Böylece Assur Yazıtlarına göre genellikle Bit-Zamani (Diyarbakır çevresi) ve Amadanu (Maden İlçesi) ülkeleri üzerinden Elâzığ yöresinin doğusuna ulaşan Assur orduları, Alzi Ülkesi ve Murat Nehri vasıtasıyla doğuda bulunan Daiënu Ülkesi üzerine yürümüşlerdir.

Minua Dönemi'nden sonraki Urartu yazılı kaynaklarında Alzi adının geçmemesi bu ülkenin Minua Dönemi'nde bir Urartu eyaletine dönüştürüldüğü anlamına gelmektedir. Bundan sonraki aşamada Alzi, Urartu'nun yıkılışına kadar krallığın yanında duran güçlü bir eyalet olmuş olmalıdır. Nitekim Alzi'nin Tuşpa'ya bağlı Siplia adlı bir vali tarafından yönetildiğine ilişkin bilgiler Assur Kralı II. Sargon Dönemi'ne ait bir tablette geçmektedir.¹⁸ Burada Alzi'nin Urartu'nun batı ve güneye yaptığı seferlerde bir ikmal ve saldırı üssü görevi gördüğü söylenebilir. Nitekim Assur kralı Asurbanipal (MÖ.669-633/27) Dönemi'ne ait bir yazılı kaynakta Andaria adlı bir Urartu valisinin Batman-Diyarbakır civarına lokalize edilen Assur'a bağlı Şubria Ülkesi kentleri Uppumu (Lice civarı) ve Qullimeri (Batman Gıré Migro?) kentlerine saldırı düzenlediği bildirilmektedir.¹⁹ Her iki Şubria kentlerinin konumları göz önüne alındığında Andaria'nın Alzi valisi olması pek olasıdır. Nitekim saldırı Assur krallarının da kullandığı Lice-Genç bağlantısı üzerinden gerçekleşmiş olmalıdır. Assur metinlerinde Alzi Ülkesi ile adı anılan bir başka ülke adı Şuḫme/i ülkesidir.

Şuḫme/Şuḫni/Şaşnu Ülkesi

Assur kayıtlarında Şuḫme Ülkesi adı ilk olarak I. Tiglat-pileser Dönemi'ne ait kroniklerde geçer. I. Tiglat-pileser, Malatya ve Elâzığ yöresine yaptığı seferlerde Enzatu kentinden (Alzi) sonra Suḫmu/e Ülkesi'ni de fethettiğini aktarır.²⁰ Aslında, Şuḫme adı I. Tiglat-pileser kroniğinden çok önce ilk olarak Zuḫma şeklinde Hitit İmparatorluk Çağı'na ait belgelerde geçmektedir.²¹ Buna karşın, Şuḫme Ülkesi ile ilgili en detaylı bilgiler Assur Kralı III. Salma-

18 Leroy Waterman, *Royal Correspondence of the Assyrian Empire I-IV*, (RCAE) Ann Arbor, 1930-36, no. 444.

19 Arthur C. Piepkorn, *Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal I*, University of Chicago Press, 1932, no. iv 9-17, s. 56.

20 RIMA II. no. A.0.87.1, st.31-33, s.43.

21 J.Garstang, O.R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire* (Occasional Publication of the British Institute of Archaeology in Ankara no. 5., London, 1959, s. 35.

nassar kroniklerinden gelmektedir. Kronikte Assur ordusunun Enzite/Alzi Ülkesi'nden hareketle Arşania'yı (Murat Nehri) geçtiği buradan sonra Şuḫme Ülkesi'nin güçlü sur duvarlarıyla çevrili kenti Uaštal'ı ve ülkenin yöneticisi olan Sūa'ya ait kenti ele geçirdiği belirtilir. Akabinde Salmanassar Şuḫme'den sonra Daiēni Ülkesi'ne ve nihayetinde Urartu'nun başkenti Arşaşkun üzerine yürümüştür.²² III. Salmannassar'a ait kroniğin bir başka pasajında yine Alzi Ülkesi ile birlikte Şuḫni Ülkesi adı geçmektedir. Burada farklı bir yazımla karşımıza çıkan Şuḫni'nin Şuḫme Ülkesi olduğu bilinmektedir.²³ III. Salmanassar, Urartu Kralı Aramu ve Daiēni Ülkesi üzerine düzenlediği bir seferin dönüş rotasında, Şuḫni Ülkesi'ne ait 5 güçlü sur duvarı ile çevrili kentini ele geçirdiğini buradan da Enzi (Alzi) Ülkesi'ne geçtiğini belirtir.²⁴ Assur sefer anlatımları ve güzergâhlar Şuḫme Ülkesi'nin Alzi Ülkesi'nden sonra başladığını ve Murat Nehri'ne yakın olduğunu kanıtlamaktadır. Assur orduları Daiēni veya Arşaşkun'a ulaşmak için Şuḫme Ülkesi'nden geçişlerdir. Bu ordular gerek Palu-Genç Murat Vadisi geçidini, gerekse bugünkü Lice-Genç karayolu hattını takip etmiş olsun vardıkları yer Genç ilçesidir. Bu nedenle kilit konumdaki Genç ilçesi ile daha kuzeyinde Göynük suyunun şekillendirdiği ve batısında Bingöl il merkezinin de bulunduğu Madrak (Çeltiksuyu) Düzlüğü, Şuḫme Ülkesi topraklarının konumu ile örtüşmektedir. III. Salmanassar'ın Nairi sefer güzergâhlarını çalışan Russell; Şuḫme Ülkesi'ni batı da Elâziğ Altınova ile doğuda Genç yakınlarına lokalize eder (Russel 1984, 185). Buna karşın, III. Salmanassar Yazıtı'nda geçen Alzi Ülkesi'ndeki geçitten Arşania Nehri'nin geçilmesi ifadesinden Murat Nehri Vadisi'nin önemli ölçüde Alzi Ülkesi'nde kaldığı sonucu çıkmaktadır.

Şuḫme Ülkesi adı, bugüne kadar tespit edilen Urartu Yazıtlarında geçmemektedir. Bununla birlikte Assur kaynaklarında komşu oldukları anlaşılan Alzi ile Şuḫme ülkeleri arasındaki ilişkiyi Aznavurtepe tapınağı Urartu kralı Minua Yazıtı'ndaki Alzi ile Şaşnu ülkelerinde görmek mümkündür. Burada Şuḫni ile Şaşnu arasında ses değişimleri mevcuttur. Turuşpa/Tuşpa, Kummuḫ/Qumaḫa, Daiēni/Diauehi örneklerinde de görüleceği üzere Assur ve Urartu arasında aynı yerle ilgili farklı telaffuz veya yazımın olması gayet anlaşılabilir bir durumdur. Bu veriler Urartu'nun Alzi Ülkesi ile birlikte ele geçirdiği Şaşnu Ülkesi'nin Assur belgelerinde geçen Şuḫme/Şuḫni Ülkesi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Gerek Alzi gerekse de Şaşnu ülkeleri

22 RIMA III: no. A.0.102.2, s.t. 45-47, s. 20.

23 H. F. Russell, "Shalmaneser's Campaign to Urartu in 856 B.C. and the Historical Geography of Eastern", *Anatolian Studies*, Volume. 34, 1984, s. 185; Trevor Bryce, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, New York, 2009, s.666.

24 RIMA III: no. A.0.102.6, st. Iii 46-57, s. 39.

Minua Dönemi'nde Urartu egemenliğine tabii olmuşlardır. Alzi Ülkesi ile birlikte muhtemelen Šašnu (Şuşme) Ülkesi halkının da Hurri kökenli olması, kendileri de bir Hurri halkı olan Urartuların bölgedeki varlığını perçinlemiştir. Aznavurtepe Yazıtı'nda Minua Urartu tahtına geçtiği yıl ele geçirdiği Alzi Ülkesi'nde yer alan Qutume kentinde bir kale inşa ettiğini belirtir. Büyük bir ihtimalle Palu civarında olan bu kale, Urartu'nun Elâzığ ve Malatya yörelerine yaptığı seferlerde askerî üs olarak kullanılmış olmalıdır. Aznavurtepe Yazıtı'nda öncelikli olarak Alzi'den akabinde ise Šašnu'dan söz edilmesi burada asıl hedefin Alzi olduğunu göstermektedir. Assur metinlerinde de görüleceği üzere Alzi etkili bir yerel güçtür ve olasılıkla Šašnu'yu da kontrol altında tutmaktadır. Nitekim Balkan, Šašnu'nun Alzi Ülkesi dâhilinde bir yer olabileceğini öne sürmüştür.²⁵

Minua; Alzi ve Šašnu'nun fethinden sonra Genç-Palu hattında uzanan Murat Vadisi'ni takiben Elâzığ-Malatya ve Tunceli'nin güneyinde bulunan birçok yere seferler düzenlemiştir. Minua'ya ait Palu Kaya Yazıtı'nda (CTU I: no. A 5-5) bahsi geçen bu yerlerden Şupa Ülkesi (Klasik Sophene) Mazgirt ve Pertek civarına²⁶, Huzana (Orta çağ Chozana) kenti toprakları Hozat yöresine²⁷, Hâte/Hatına Ülkesi ise Fırat'ın batısında merkezi Malatya yöresi olan bir bölgeye²⁸ lokalize edilmektedir. Yazıtta ayrıca Malatya/Arslantepe höyüğü olduğu önerilen²⁹ Militia kenti ve yeri tam olarak bilinmeyen Šebeteria kentlerinin de ele geçirildiği bildirilmektedir (CTU I: no. A 5-5). Minua Dönemi'nde Yukarı Fırat yöresinin Urartular tarafından bir eyalete dönüştürüldüğünün en iyi kanıtı Bağın Steli'dir. Stel üzerindeki metinde Minua buraya Titia adlı bir valiyi görevlendirdiğini bildirir.³⁰ Buradan Minua Dönemi'nde Bingöl yöresinin hatta daha batıda bulunan yerlerin kesin olarak Urartu toprağı olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

25 Balkan, Patnos Yakınında Anzavurtepede Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri, s.154.

26 Diakonoff-Kashkai, Geographical Names according to Urartian Texts, s. 77; Mirjo Salvini, "Studi preparatori per il 'Corpus dei testi urartei (CTU)'. Ricerche del 2004 e 2005 in Turchia orientale", Studi Micenei ed EgeoAnatolici XLVII, 2005, s. 261-262.

27 Astour, "The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 BC)" s. 2; Nicolay.V. Arutyunyan, Toponimika Urartu, Churrity i Urarty 1 The toponymy of Urartu: Hurrian and Urartian 1, Izdatel'stvo Akademii Nauk Armjanskoj SSR, Yerevan, 1985, s. 232.

28 Diakonoff-Kashkai, Geographical Names according to Urartian Texts, 1981, s. 40.

29 Astour, "The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 BC)", s. 3, dn.18; Diakonoff-Kashkai, Geographical Names according to Urartian Texts, s. 56; CTU I: s.70

30 CTU I: no. A 5-8, s. 197-198.

Alaue Kenti

Bingöl yöresinin hemen doğu komşusu olan Muş Ovası'nı kapsayan Urme Ülkesi'nin Urartular tarafından fethedildiğini Minua'ya ait Tirmet³¹ ve Muş³² stellerinden anlamaktayız. Urme Ülkesi ile ilişkili olduğu anlaşılan Alaue kenti adı Tirmet Steli'nde 2 kez geçer.³³ Aynı kentin adına Urartu'nun son dönem krallarından Argiştı oğlu (II?) Rusa (MÖ.673-653?) Dönemi'ne ait Ayanis Kalesi tapınak yazıtında da rastlanılmaktadır.³⁴ Bu önemli kent, muhtemelen Assur kralı I. Tukulti-Ninurta'nın içinde Alzi'nin de bulunduğu Nairi Ülkeleri üzerine düzenlediği seferde adı geçen Alaia Ülkesi'dir. Hem Urartu hem de Assur yazıtlarındaki yerlere bakacak olursak Alaue/Alaia kenti/ülkesinin Bingöl yöresinde olma ihtimali yüksektir. Urme Ülkesi ile olan ilişkisi düşünüldüğünde ise Alaue'nin Muş Ovası'na yakın Solhan civarında olması muhtemeldir.

Minua'dan sonra Urartu tahtında gördüğümüz I. Argiştı (M.Ö. 785/80-756) ve onun oğlu II. Sarduri (M.Ö.756-735) Dönemlerinde de Malatya-Elâzığ ve hatta Adıyaman (Qumağa Ülkesi, Klasik Kommagene) yörelerine seferler düzenlendiğini özellikle kral kroniklerinden öğrenmekteyiz. Bu seferler kuşkusuz Urartu'nun klasik batı sefer hattını oluşturan Murat Vadisi güzergâhı üzerinden gerçekleştirilmiştir (Harita). Urartu'nun en parlak devrini yaşadığı I. Argiştı ve oğlu II. Sarduri Dönemlerinde batıda bulunan Elâzığ ve Malatya yörelerinde tam bir egemenlik sağlanmıştır. Bunun en güçlü kanıtı II. Sarduri'ye ait Karakoçan / Bahçecik Yazıtı'nda geçen Sardurihinili adlı bir kentin kuruluşu ve buraya vali olarak Zaia adlı birinin görevlendirilmesidir.³⁵ Batıda bu kalıcı faaliyetler yürütülürken ilginç bir şekilde Bingöl yöresinin doğusunda ve kuzeydoğusunda Urartu askerî seferlerinin yürütüldüğünü görmekteyiz. Halbuki Urartu merkezi coğrafyasına (Van Gölü Havzası) yakın olan bu yerlerin çoktan krallık topraklarına dâhil edilmiş olması gerekirdi. Bingöl yöresinin doğu komşusu olan ve bugünkü Muş Ovası ile lokalize edilen Urme Ülkesi, Minua Dönemi'nde Urartu egemenliğine girmiştir.³⁶ Fakat

31 Hanifi Biber-Kenan Işık-Sabahattin Erdoğan, "The Story Tirmet Stele (Reconstruction of Tirmet Stele in the Light of New Stele Fragments)", AJNES IX/2, 2015 [2016], Fragment 2, st. 14, 16, s. 85.

32 CTU I: no. A 5-7, s. 195-196.

33 Biber- Işık- Erdoğan, "The Story Tirmet Stele (Reconstruction of Tirmet Stele in the Light of New Stele Fragments)", st. 14, 16, s. 85.

34 CTU I: no. A 12- 1 V, st: 2, s. 567-570.

35 CTU I: no. A 9- 18, s. 443.

36 Hanifi Biber-Kenan Işık-Sabahattin Erdoğan, "A New Urartian Stele Fragment from Alazlı/ Tirmet, Province of Muş", AJNES VII/1, Yerevan, 2012, s. 93 vd.

Minua'dan sonra I. Argiştı³⁷ ve II. Sarduri³⁸ dönemlerine ait kroniklerde de Urme Ülkesi ve kentleri üzerine yağma amaçlı seferlerin yapıldığını biliyoruz.

Bingöl yöresi ile komşu bir başka yer olan Varto'nun kuzeybatısı ile kuzeyde Erzurum ilçeleri Hınıs ve Tekman arasında yükselen Bingöl Dağı'nın batı zirvesine yakın bir yerde (Kara Kala mevki 3250 m) Urartu Kralı II. Sarduri Dönemi'ne ait bir stel bulunmuştur. Oldukça tahrip olmuş bu stel üzerindeki yazıtta "...Aluşi Ülkesi'ne kadar" ibaresi geçmektedir.³⁹ Bir Urartu seferini konu edindiği anlaşılan stelde, sözü edilen Aluşi Ülkesi, stelin bulunduğu noktadan daha uzakta yer almış olmalıdır. Bingöl Dağı'na yakınlığı (yaklaşık 25 km) sebebiyle Karlıova ilçesinin de içinde yer aldığı Göynük Suyu Vadisi'nin üst kısmı Aluşi Ülkesi'ne aday yerler arasındadır. Bingöl Dağı'nın doğusunda, Erzurum-Varto yolu üzerindeki Koçyatağı (Gomazil) köyünde bulunan tahrip edilmiş durumdaki kaya yazıtı da büyük bir olasılıkla II. Sarduri'nin bu bölgede icra ettiği askerî operasyonları konu edinmiştir.⁴⁰

II. Sarduri'den sonra tahta çıkan Urartu krallarının batı seferleri yerine Kuzeybatı İran, Ermenistan, Karabağ gibi coğrafyalara sefer düzenlemeyi tercih ettiği görülür. Buna karşın sadece Urartu Krallığı'nın son krallarından Argiştı oğlu (II?) Rusa'nın da (MÖ.673-653?) batıda bazı faaliyetlerinin olduğu yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu yazıtlardan ilki, Tunceli Mazgirt'de bulunan Kaleköy Kalesi Yazıtı'dır. Bu kalede bulunan bir mezar odasının girişindeki kaya yazıtında daha çok dinî ritüeller konu edinilmiştir.⁴¹ Bunun yanında yine Argiştı oğlu Rusa'ya ait Ayanis⁴² ve Adilcevaz Kef⁴³ Kalelerinin inşasında bazı ülkelerle birlikte Hâte (Malatya yöresi) ve Tablani/Tabal (Gürün-Nevşehir hattı) ülkelerinden getirdiği insanları çalıştırdığı ve buraya yerleştirdiğinden söz eder. Bu veriler, Rusa'nın da söz konusu faaliyetler için batı sefer hattını kullandığını göstermektedir. Yine Rusa'ya ait Ayanis Yazıtı'nda yukarıda söz edildiği gibi Murat Vadisi hattı üzerinde olasılıkla Solhan civarında olması yüksek ihtimal Alaue kenti adı ile birlikte Titiahına kenti adı geçmektedir.⁴⁴ Daha önce Minua'ya ait Bağın Steli üzerinde geçen bu kentin yine Bağın'ın da içinde olduğu Elâzığ-Tunceli hattında aranması gerekir. Tüm

37 CTU I: no. A 8-1 I. s; st: 24, 25, s. 328-329; CTU I: no. A 8-3 V; st: 72, s. 341-344; CTU I: no. A 8-3 VI.; st: 5, s. 344-345.

38 CTU I: no. A 9-3 I; st: 22, s. 419-420.

39 CTU I: no. A 9-36, s. 450-451.

40 CTU I: no. A 18-1, s. 644.

41 CTU I: no. A 12-6, s. 548.

42 CTU I: no. A 12-1 VI; st:11, s. 569.

43 CTU I: no. A 12-4 II; st:8, s. 576.

44 CTU I: no. A 12-IV; st:4, s. 567.

bu verilerden Urartuların krallığın son dönemlerine kadar da Murat Nehri Vadisi'nden Elâzığ-Malatya yörelerine seferler düzenlediği anlaşılmaktadır (Harita). Bu anlamda Bingöl yöresinin stratejik açıdan Urartu'nun son dönemlerine kadar da önemini korumuş olduğu söylenebilir.

Bingöl Yöresindeki Urartu İzleri

Bingöl yöresindeki Urartu varlığına ilişkin arkeolojik veriler, krallığın kurulduğu merkezi bölge ve yakın çevresine kıyasla daha azdır. Bunda yörede şu ana kadar kapsamlı kazı ve yüzey araştırmalarının yapılmamış olmasının etkisi büyüktür. Yörede, sadece Sevin tarafından sınırlı bir yüzey araştırması yürütülmüştür. Sevin, bu araştırma sonucunda, Elâzığ-Bingöl illeri arasında büyük ölçüde bugünkü karayolunu takip eden bir Urartu yolunun var olduğunu öne sürmüştür (Harita 1)⁴⁵. Söz konusu tarihi yol yakınlarında doğudan batıya doğru sıralanan Solhan/Cankurtarantepe ile Bingöl il merkezinde yer alan Zulümtepe ve Kaleönü gibi merkezler tespit edilmiştir (Harita 1). Sevin, her üç yerde tespit edilen çanak çömlek örnekleri ve mimari özelliklerinden dolayı, bu merkezleri Urartu Dönemi'ndeki yol konaklama istasyonları olarak değerlendirmiştir.⁴⁶ Bingöl-Genç karayolu üzerinde, 350 x 200 m boyutlarında ve 20 m'yi bulan yükseğe sahip Samantepe Höyüğü, Sevin'in yapmış olduğu yüzey araştırmasının diğer bir önemli tespitidir. Höyükte bulunan Urartu tipindeki (Biainili) parlak kırmızı renkli seramikler, bu höyüğü, önemli bir yerleşim olarak ön plana çıkarmaktadır. Sevin, seramik verilerine dayanarak bu yerleşimin M.Ö. 8-7. yüzyıllar arasında iskân gördüğünü bildirmiştir.⁴⁷

Bingöl yöresindeki Urartu arkeolojik kalıntıları ile ilgili bir başka veri, geliş yeri Karlıova ilçesi yakınlarında yer alan Suçatı (Gerran) köyü olan bronz Urartu kemeridir. Burada bulunan bir nekropolden geldiği anlaşılan kemeri inceleyen Karaosmanoğlu söz konusu eserin ikonografik açıdan Urartu'nun son krallarından Erimena oğlu Rusa (III?) Dönemi'ne ait olduğunu bildirmiştir.⁴⁸

Sonuç olarak Bingöl yöresinin, Urartu Krallığı'nın kuruluşundan önce, Urartu olarak ifade edilen coğrafik alanı da kapsayan Nairi bölgesi veya birliği içinde olduğu söylenebilir. Orta Assur Dönemi'nde yapılan seferlerde,

45 Veli Sevin. "Urartulara ait Dünyanın en Eski Karayolu", Anadolu Araştırmaları 11, İstanbul, 1989, s. 47-63.

46 Veli Sevin. "Elâzığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1986", V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II, Ankara, s. 5-8.; Ayrıca bkz. Veli Sevin, "Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1987", VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1988, s. 459.

47 Sevin. 1988. Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1987, s. 458-459.

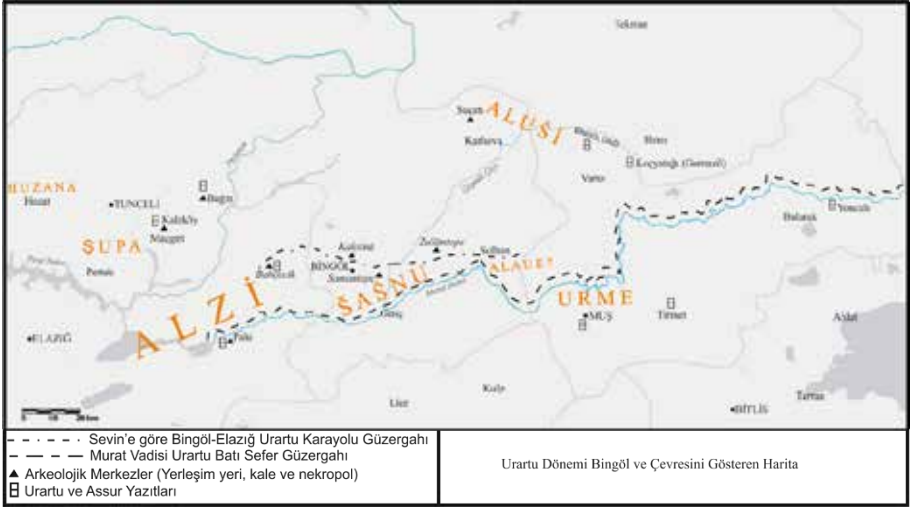
48 Mehmet Karaosmanoğlu. "Suçatı Urartu Kemer", Belleten LV/214, 1991, s. 600-601.

Assur krallarının, Bingöl-Murat Nehri güzergâhını takip giderek Urartu'nun merkezi coğrafyasına ulaştıkları görülür. Assur belgelerinde geçen ve büyük bir olasılıkla Elâzığ/Palu ilçesinden Bingöl'ün batısına kadar uzanan Alzu/Enzi Ülkesi Urartu metinlerinde geçen Minua'nın fethettiği Alzi Ülkesi'dir. Alzi Ülkesi ile komşu olduğu anlaşılan Assur metinlerindeki Suḫme/Šuḫni Ülkesi'nin Minua'nın Alzi ile birlikte ele geçirdiği Urartuca Šašnu Ülkesi olması kuvvetle muhtemeldir. Bu ülke büyük bir ihtimalle Bingöl ve Genç arasında yer alıyordu. Böylece Urartu'nun batı sefer güzergâhı hattını oluşturan Murat Nehri Vadisi üzerinde bulunan Bingöl yöresindeki ilk ve kalıcı Urartu egemenliğinin Urartu Kralı Minua Dönemi'ne gerçekleştiği söylenebilir. Minua'yı takiben I. Argiṣti, II. Sarduri ve II.(?) Rusa gibi batıda bulunan Elâzığ-Malatya yörelerine seferler düzenleyen Urartu krallarının da Bingöl hattını kullandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, II. Sarduri Dönemi'ne ait Bingöl Dağı Yazıtı'nda geçen ve Varto-Karlıova hattına lokalizasyonunu yaptığımız Aluši Ülkesi üzerine yapılan sefer bir başka sefer güzergâhına işaret etmektedir. Tüm bu yer adlarına karşın Sevin'in tespit ettiği Samantepe Höyüğü Bingöl yöresinde olması muhtemel Urartu yerleşimlerinden biri olabilir. Bu durumu ve lokalizasyon sorunlarını ileride Bingöl yöresinde yapılacak kapsamlı araştırma ve kazı çalışmaları netleştirecektir.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- ARUTYUNYAN, N. V., *Toponimika Urartu, Churritiy i Urarty 1 The toponymy of Urartu: Hurrian and Urartian 1*, Izdatel'stvo Akademii Nauk Armjanskoj SSR, Yerevan 1985.
- ASTOUR, M. C., "The Arena of Tiglath-pileser III's Campaign Against Sarduri II (743 BC)", *Assur :Monographic journals of the Near East*, Vol. 2, (ss. 2-23), Malibu 1979.
- BALKAN, K., "Patnos Yakınında Anzavurtepede Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabele-ri", *Anatolia V*, 1960, (ss. 137-158).
- BİBER, H., Işık K., Erdoğan, S., "A New Urartian Stele Fragment from Muş Alazlı (Tir-met)", *AJNES VII/1*, 2012, (ss. 86-98).
- BİBER, H., Işık K., Erdoğan, S., "The Story Tirmet Stele (Reconstruction of Tirmet Stele in the Light of New Stele Fragments)", *AJNES IX/2*, 2016, (ss. 72-81).
- BRYCE, T., *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia: The Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, New York 2009.
- BURNEY, C., "A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalidere", *Anatolian Studies 16*, 1966, (ss. 55-111).
- CTU I: Salvini, M., *Corpus Dei Testi Uratei*, Vol. I, Istituto di Studi Civiltà Dell'e Egeoe Del Vicino Oriente, Documenta Asiana, Roma 2008.
- DİAKONOFF, İ. M., *The Pre-History of the Armenian People*, Delmar-New York 1984.
- GARSTANG, J., Gurney O.R., *The Geography of the Hittite Empire*. Occasional Publication of the British Institute of Archaeology in Ankara no. 5. London 1959.
- KARAOSMANOĞLU, M., "Suçatı Urartu Kemerı", *Bellekten LV/214*, Ankara 1991, (ss. 595-693).
- KESSLER, K., "Şubria, Urartu and Aşşur: Topographical questions around the Tigris sources", *Neo-Assyrian Geography*, M. Liverani, (Ed.), (ss. 55-67), Roma 1995.
- KÖROĞLU, K., *Urartu Krallığı Döneminde Elâziğ (Alzi) ve Çevresi*, İstanbul 1996.
- MONTE G., Del- Tischler J., *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Repertoire Geographique Des Textes Cuneiformes VI, Wiesbaden 1978.
- PIEPKORN, A. C., *Historical Prism Inscriptions of Ashurbanipal I*, University of Chicago Press 1932.
- PIOTROVSKY, B. B., *Vanskoye tsarstvo (Urartu)*, Moscow 1959.
- RİMA I: Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennium BC (to 1115 BC); Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods 1*, University of Toronto Press, Toronto 1987.
- RİMA II: Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC); Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods II*, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1991.
- RİMA III: Grayson, A. K., *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745BC); Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods III*, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1996.

- RUSSELL, H. F., "Shalmaneser's Campaign to Urartu in 856 B.C. and the Historical Geography of Eastern", *Anatolian Studies*, Volume. 34, 1984, (ss. 171-201).
- SALVİNİ, M., "Some historic-geographical problems concerning Assyria and Urartu", *Neo-Assyrian Geography*, M. Liverani (Ed.), (ss. 43-53), Roma 1995.
- SALVİNİ, M., "Studi preparatori per il 'Corpus dei testi urartei (CTU)'. Ricerche del 2004 e 2005 in Turchia orientale", *Studi Micenei ed EgeoAnatolici XLVII*, 2005, (ss. 257-272).
- SALVİNİ, M., "Urartu Tarihine Genel Bir Bakış/An Overview of Urartian History", *Urartu Doğu'da Değişim/Transformation in the East* K. Köroğlu-E. Konyar (Ed.), İstanbul 2011, (ss. 72-99).
- SEVİN, V., "Elâzığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1986", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, (ss. 1-44), Ankara.
- SEVİN, V., "Elâzığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması 1987", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (ss. 451-500), Ankara 1988.
- SEVİN, V., "Urartulara ait Dünyanın en Eski Karayolu", *Anadolu Araştırmaları* 11, (ss. 47-63), İstanbul 1989.
- SEVİN, V., "Elâzığ/Bahçecik Yazıtı ve Urartu Eyalet Sistemi üzerine Düşünceler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2005, (ss.379-384).
- WATERMAN, L., *Royal Correspondence of the Assyrian Empire I-IV*, (RCAE) Ann Arbor 1930, 36.

Harita 1: Büyük ölçüde bugünkü karayolunu takip eden Urartu yolu.

Resim 1: Urartu Kralı Minua'ya ait Alzi ve Şaşnu Ülkelerinin fethini konu alan Aznavurtepe Kalesi Tapınağı Yazıtı (Erzurum Müzesi Env. 37-91).